

УДК: 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.60>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Терех О.А.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Терех О.А. Сучасні виклики здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану.

В даній науковій статті автором розкриті особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Зокрема, проаналізовані правові підстави тимчасової зміни територіальної підсудності тих судів, які розташовані на тимчасово окупованих територіях або територіях, де ведуться активні бойові дії. Проблемними питаннями в даному контексті визначено: здійснення автоматизованого перерозподілу справ в разі передачі відповідних справ до інших судів, збільшення навантаження на суддів, належне матеріальне забезпечення, а також вирішення питання про зворотню передачу справ в разі деокупації території та відновлення роботи судів. Також, в статті розкриваються питання відновлення втраченого судового провадження. Позитивним кроком автор вважає затвердження нового порядку здійснення звукозапису судових засідань, зокрема зберігання файлів із звукозаписом в централізованому сховищі даних, що в майбутньому може полегшити відновлення втраченого судового провадження. Важливим аспектом залишається питання ефективності здійснення цивільного судочинства. Цьому може сприяти збільшення кількості справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, діджиталізація цивільного судочинства, зокрема, проведення судових засідань в режимі відеоконференцій, активне застосування «Електронного суду». При цьому, важливою гарантією є дотримання процесуальних строків. Автор підтримує позицію, що запровадження воєнного стану не є безумовною підставою для поновлення або продовження процесуальних строків. Між воєнними діями у державі та неявною в судові засідання має бути причинний зв'язок, підтверджений належними доказами. Ще одним проблемним аспектом автор вважає належне повідомлення учасників справи. Зазначається, що повідомлення учасника справи шляхом розміщення оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України хоча є законним способом, однак неефективним. Пропонується, встановлення актуального місця перебування особи також за даними реєстру внутрішньо-переміщених осіб.

Ключові слова: цивільне судочинство, воєнний стан, процесуальні строки, спрощене позовне провадження, підсудність.

Terekh O.A. Current challenges of implementing civil judicial proceedings under martial state.

In this scientific article, author reveals the features of civil proceedings under martial law. In particular, the legal grounds for a temporary change in the territorial jurisdiction of those courts located in temporarily occupied territories or territories where active hostilities take place are analyzed. The following issues are identified as problematic in this context: the implementation of automated redistribution of cases when they are transferred to other courts, an increase in the workload of judges, adequate material support, as well as resolving the issue of the return transfer of cases in the event of the deoccupation of the territory and the restoration of the work of the courts. The article also reveals the issues of restoring lost court proceedings. The author considers the approval of a new procedure for the recording of court sessions to be a positive step, in particular, the storage of files with sound recordings in a centralized data storage, which in the future may facilitate the restoration of lost court proceedings. The issue of the efficiency of civil proceedings remains an important aspect. This may be facilitated by an increased number of cases considered in the simplified claim procedure, the digitalization of

civil proceedings, in particular, holding court sessions in the videoconference mode, and the active use of the “Electronic Court”. At the same time, an important guarantee is compliance with procedural deadlines. The author supports the position that the introduction of martial law is not an unconditional basis for the renewal or extension of procedural deadlines. There must be a causal connection between military actions in the state and failure to appear at the court session, confirmed by appropriate evidence. Proper notification on the participants is another problematic aspect. It is noted that notification of the participant in the case by placing an announcement on the official web portal of the judiciary of Ukraine, although is a legal method, but ineffective. It is proposed to establish the current location of a person also according to the data of the register of internally displaced persons.

Key words: civil proceedings, martial law, procedural deadlines, simplified claim proceedings, jurisdiction.

Актуальність. Загальновідомим є той факт, що Указом Президента України від 24.02.2022 № 2102-IX [1] на території України введено воєнний стан. Через повномасштабне вторгнення перед судовою системою України постала низка викликів, що пов’язані із належним здійсненням судочинства і забезпеченням судового захисту прав та свобод осіб. Активні бойові дії, тимчасова окупація певних територій України зумовили труднощі для відправлення правосуддя. Такий стан зумовив нагальну потребу адаптувати суспільні відносини до нових реалій. Незважаючи на те, що війна вже триває більше трьох років і за цей час вже чимало проблем знайшли свої шляхи вирішення, тим не менше, ще й досі ми можемо констатувати потребу у налагодженні процесу здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що аналіз порядку здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану не був предметом аналізу науковців, хіба що в історичному аспекті. З 2022 року лише окремі вчені висвітлювали дану проблематику, зокрема, наукові статті із окреслених питань були опубліковані: Андроновим І.В., Коверзневим В.О., Моїсеєнком Д.М., Привиденцевим О.Г., Ткаlichem М.О. та деякими іншими.

Мета статті полягає у тому, щоб провести комплексне дослідження особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, виділити певні проблемні аспекти та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія РФ абсолютно змінила життя всіх громадян нашої держави, спричинила колосальні економічні збитки і вплинула на всю правову систему, змусивши її якнайшвидше адаптуватися до нових умов. Значний вплив війна мала і на систему правосуддя, оскільки значно ускладнила реалізацію однієї із основоположних засад правової держави – доступ до судового захисту. Конституція України у ст. 55 закріплює право на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану. Незважаючи на будь-які виклики, система судових органів повинна виконувати основну свою функцію – здійснення правосуддя.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів. В умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією України та законами України. При цьому повноваження судів та органів і установ системи правосуддя не можуть бути обмежені. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, які утворені відповідно до Конституції України. Скорочення або прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. В разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються цими судами або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [2].

Забезпечення функціонування судових органів в умовах воєнного стану. Від початку повномасштабного вторгнення через ворожі обстріли 150 приміщень 139 судових установ зазнали пошкоджень різного ступеня аж до повного руйнування та розкрадання майна (інформація станом на 23.01.2025). Найбільше постраждали будівлі у Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях [3]. Також частина території України перебуває під тимчасовою окупацією. На жаль, через війну десятки судів у різних областях України, де ведуться бойові дії, вимушено припинили роботу. У зв’язку з цим до чинного законодавства було внесено ряд змін. Зокрема, до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відповідно до якого,

у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду [4]. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється. Відповідно, на виконання зазначеного положення Головою Верховного Суду неодноразово видавалися відповідні розпорядження. Проблемними питаннями в даному контексті є, зокрема: здійснення автоматизованого перерозподілу справ в разі передачі відповідних справ до інших судів, збільшення навантаження на суддів, належне матеріальне забезпечення, а також вирішення питання про зворотню передачу справ в разі деокупації території та відновлення роботи судів.

Відновлення матеріалів судових справ. Через активні бойові дії проблемним питанням також є відновлення втраченого судового провадження. Через тимчасову окупацію чи ведення бойових дій ймовірність вивезення матеріалів судових справ із судів вкрай низька. Тому, під питанням залишається не лише можливість подальшого розгляду судових справ, в яких рішення ще не прийнято, але й виконання судових рішень, що набрали законної сили. Положеннями розділу X ЦПК України передбачено можливість відновлення втраченого судового провадження. Втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою учасника справи або за ініціативою суду. Суд може ініціювати відновлення провадження у випадках, коли це, наприклад, потрібно для вирішення іншої справи. Фактично, відповідно до положень чинного ЦПК України (ст. 488) можливість відновлення провадження допускається лише по тих справах, в яких було ухвалене відповідне рішення або постановлено ухвалу про закриття провадження у справі [5]. Обсяги відновлення провадження визначаються судом і залежать від потреби у відновленні такого провадження. Якщо ж по справі рішення ще не прийнято, то відновити провадження по такій справі неможливо і позивачу необхідно заново звертатися до суду.

Проблемним питанням було відновлення аудіозаписів судових засідань, оскільки до 2022 року судами використовувалися оптичні диски для зберігання інформації, і звісно у зв'язку з активними бойовими діями, тимчасовою окупацією частини регіонів нашої держави, отримати дану інформацію не видається за можливе. Щоб не допустити подібну ситуацію в майбутньому, 06.06.2022 Державна судова адміністрація України затвердила нову Інструкцію щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання [6]. Ключовою зміною стала діджиталізація процесу фіксування судового засідання. Тепер не потрібно більше використовувати оптичні диски для збереження запису судового засідання. Такі записи зберігаються в централізованому сховищі даних та стають доступними для учасників процесу після сплати судового збору. Це суттєво оптимізує роботу та дає можливість знайомитися із записом дистанційно. Вважаємо, що дані нововведення стануть також в нагоді в разі потреби відновити втрачене судове провадження.

Підвищення рівня ефективності здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Важливим аспектом залишається питання ефективності здійснення цивільного судочинства. Тому, були розроблені певні правові механізми підвищення ефективності розгляду справ. Зокрема, у роз'ясненнях Верховного Суду, а також в рекомендаціях, наданих Радою суддів України було викладено положення, що покликані в певній мірі врегулювати завантаженість суддів і тим самим підвищити ефективність здійснення правосуддя. Зокрема: 1) за можливості відкладати або знімати справи з розгляду через неможливість прибуття учасників справи на судові засідання у зв'язку з небезпекою для життя або аналогічної загрози для працівників суду; 2) право учасників судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку з активними бойовими діями, а також право на розгляд справи в режимі відеоконференції; 3) пріоритетний розгляд невідкладних справ [7].

Створення умов доступу до правосуддя. Питання впровадження можливості дистанційного правосуддя набуло піку своєї популярності ще в лютому-березні 2020 року, коли весь світ був стурбований Covid-19 та викликами, які постали у зв'язку з його поширенням. Навесні 2020 року Верховна Рада України прийняла закони, які надали можливість реалізувати право учасникам справи брати участь в судових засіданнях, тим самим реалізуючи своє право на справедливий судовий розгляд, дистанційно. У свою чергу, Державна судова адміністрація розробила порядок

проведення відео конференцв'язку під час судового засідання за участі сторін поза межами приміщення суду. Такий механізм проведення судових засідань в дистанційному форматі, без присутності учасника справи безпосередньо в залі судового засідання, допоміг значно нормалізувати здійснення правосуддя в умовах карантину. В умовах воєнного стану за допомогою модуля ЄСІТС учасники справи також можуть не виходячи з дому отримати всю необхідну інформацію – розрахувати та сплатити судовий збір, звернутися до суду, отримати інформацію щодо розподілу справи конкретному судді, щодо стану розгляду справи, а також ознайомитися з прийнятими рішеннями [8]. Ключовим аспектом діджиталізації – це безпосередня участь у судових засіданнях онлайн за допомогою власних технічних засобів в режимі відеоконференції. Така можливість передбачена ст. 212 ЦПК України. Використання відеоконференції дозволяє оперативно та безпечно проводити судові засідання, зокрема і під час воєнного стану.

Подальші кроки щодо розширення можливостей дистанційного судочинства потребують також технічного та нормативного підґрунтя. Ініціативні групи продовжують працювати в цьому напрямі задля забезпечення можливості не лише учасникам справи, але й суддям брати участь в судових засіданнях дистанційно.

Розгляд справ в порядку спрощеного позовного провадження також набув ще більшої популярності у період дії воєнного стану. Судді призначають розгляд справ в порядку спрощеного позовного провадження за критерієм «справи, для яких пріоритетом є швидке вирішення справ» (п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України).

Належне повідомлення учасників справи. Згідно ст. 12-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якщо остання відома адреса місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи учасників справи знаходиться на тимчасово окупованій території, суд викликає або повідомляє учасників справи, які не мають електронного кабінету, про дату, час і місце першого судового засідання у справі через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів до дати відповідного судового засідання або вчинення відповідної процесуальної дії. З опублікуванням такого оголошення відповідач вважається повідомленим про дату, час і місце розгляду справи. Хоча даний спосіб повідомлення учасників справи є законним, однак, вважаємо, що він є неефективним. Слід зазначити, що наявність в матеріалах справи відомостей про місце проживання особи на тимчасово окупованій території ще не свідчить, що така особа дійсно там на даний час перебуває. Тому, доцільним було б встановлення актуального місця перебування особи також за даними реєстру внутрішньо-переміщених осіб.

Дотримання процесуальних строків в умовах воєнного стану. Дотримання процесуальних строків важлива гарантія своєчасного захисту прав особи в суді. У зв'язку з цим учасники процесу повинні неухильно дотримуватися встановлених законом або судом строків. Водночас, в умовах воєнного стану, постійних повітряних тривог, ракетних обстрілів, відключень електроенергії може скластися ситуація, що строки пропускаються. Чинним ЦПК України встановлено, що якщо строк пропущений з поважних причин, суд за заявою учасника, може його поновити. Однак, важливий причинно-наслідковий зв'язок між пропуском строку та обставинами, на які посилається учасник. Тобто, наприклад, сам факт запровадження воєнного стану не є безумовною причиною поновлення або продовження процесуальних строків. Запровадження воєнного стану може бути підставою, яка відповідно до ч. 1 ст. 127 ЦПК України повинна враховуватися при вирішенні питання щодо поновлення процесуального строку, якщо пропуск строку знаходиться в прямому причинному зв'язку з такими обставинами. Разом з тим, якщо процесуальний строк був пропущений до початку війни, питання про його поновлення повинно вирішуватися з врахуванням причин, з яких строк був пропущений, та тривалості пропуску строку до запровадження воєнного стану [9]. Між воєнними діями та неявкою в судові засідання має бути причинний зв'язок, підтверджений належними доказами.

Висновки. Таким чином, як бачимо, війна значною мірою вплинула і на процес здійснення цивільного судочинства. Зокрема, тимчасова окупація деяких регіонів України, пошкодження судових приміщень стало причиною зміни територіальної підсудності судів. Окрім того, прискорилося діджиталізація цивільного судочинства, зокрема, були внесені зміни в порядок технічного запису судових засідань, збільшилася кількість засідань в режимі відеоконференцій, активніше став використовуватися «Електронний суд». При цьому, проблемними питаннями залишається належне повідомлення учасників справи, зокрема тих, які перебувають на тимчасово окупованих

територіях або про місце перебування яких не має достеменних відомостей, а також відновлення втраченого судового провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення в Україні воєнного стану: Указ Президента України № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Три роки в умовах воєнного стану. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1761265>.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Про затвердження інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання: наказ Державної судової адміністрації України № 156 від 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22#Text>.
7. Ткалич М.О. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/48.pdf.
8. Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard за 2022 рік. URL: <https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya-za-metodykoyu-eu-justice-scoreboard/>.
9. Правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 11 серпня 2022 року у справі № 199/8478/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105910539>.